

УДК 883.3.417.3

О.В. ГОРБОНОС,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури та культури
імені проф. О. Мішукова
Херсонського державного університету

ОБРАЗНО-ХУДОЖНЯ КОНЦЕПТОСФЕРА АВТОРСЬКОГО СВІТООБРАЗУ ЛІТЕРАТУРНО-КАЗКОВОЇ ТВОРЧОСТІ О. БОДЯНСЬКОГО (НА ТЕКСТОВОМУ МАТЕРІАЛІ «КАЗКИ ПРО ЦАРІВ САД ТА ЖИВУЮ СОПІЛОЧКУ»)

У статті розкривається генеза семантичних особливостей жанрово-прагматичного потенціалу літературної казки Осипа Бодяньського «Казка про царів сад да живую сопілочку», створеної на народноказковій основі. Зокрема досліджуються особливості авторського світообразу цієї казки як результат співдії фольклорно-казкових та літературно-художніх елементів у її структурі. Розкриття авторської позиції у конкретному літературно-казковому творі Осипа Бодяньського базується і на врахуванні особистих факторів життя письменника.

Ключові слова: народна казка, авторська суб'єктивність, співдія, біблійні мотиви, антропоцентризм.

Художній твір як результат реалізації авторського задуму, витвір індивідуально-творчої, особистісно-неповторної діяльності письменника певною мірою спроектований на реальний світ, виростає з нього, продовжуючи його на особливому фікційному рівні. Своєрідність авторського художнього світу в системі жанрово-структурних форм – це епіцентр онтологічних цінностей, естетичного аспекту творчості, зокрема суб'єктивної позиції письменника у виборі зображально-виражальних засобів для моделювання конкретно-буттєвих та універсально-екзистенційних реалій людського життя. Створення автором власної поетичної реальності як узагальненої об'єктивно-суб'єктивної структури ґрунтується на усвідомленій особистісній художній рефлексії, використанні химерних, містичних, фантазмагоричних, фантастичних, ірраціональних образних засобів, які активізують рецептивний потенціал художнього твору.

Використання фантастичного субстрату народної поетичної культури є перманентною ознакою розвитку літератури. Найбільш яскраво синтез фольклору та літератури виявився в літературній казці, яка по-різному співвідноситься з народною: з одного боку, авторська казка продовжує фольклорну традицію, з іншого – входить до комплексу жанрів літератури Нового часу (байки, поеми, фантастичної повісті).

Домінування літературної форми усноповідного народного жанру виникає з активізацією у структурі імперсонального образного тексту індивідуально-творчих виражально-зображальних засобів. Уже суб'єктивно-образна організація її художнього світу спрямовується на розкриття власне авторських та конкретно-історичних суспільних ідеалів.

Матриця літературної казки перебуває в постійному розвитку, її дослідник розглядає не статичні жанрові утворення, а активно рухомі, що зумовлені своєрідністю форм взаємодії народно-казкових і авторсько-творчих елементів у її архітектоніці. Літературна казка характеризується власними змістовними і формальними характеристиками. Стаючи формою

вираження авторських ідеалів, вона звертається до фантастичності та розважальності народної казки, елемент правдоподібності також присутній у її художньому світі. Органічним змістоорієнтованим компонентом є її дидактичність. Структура вже літературної казки характеризується обов'язковою присутністю власне авторських художніх елементів – ліричних відступів, найрізноманітніших описів, художньої деталі, змалювання емоційного нюансування своїх героїв, їх внутрішнього світу тощо.

Зачинателем жанру літературної казки в добу становлення нової української літератури, розвитку романтизму в хрономежах початку XIX ст. стає О. Бодяньський, збірник літературних казок якого «Наські українські казки запорожця Іська Матиринки» заслуговує на глибоке й об'єктивне вивчення. Однак його літературно-казкова спадщина саме в генологічному аспекті потребує подальших аналітичних зрізів у напрямі систематизації. Наукові розвідки О. Білецького, П. Волинського, О. Гончара, С. Крижанівського, Є. Нахліка, Г. Нудьги, П. Хропка, М. Яценка та ін., декодуючи місце творів О. Бодяньського в системі художніх координат літературного процесу, фіксують особливості проблематики літературно-казкових творів письменника, їх авторську ідейно-естетичну своєрідність, змістовно-формальні ознаки, викликані синтезом у структурі його літературних казок народноказкових та авторсько-творчих елементів. Та все ж комплекс значених досліджень не має цілісного і системного характеру, що і зумовлює вибір мети цього наукового дослідження.

Збірка «Наські українські казки...» утверджує за О. Бодяньським пріоритетні позиції творця літературної обробки народних казок як одного зі шляхів виникнення жанру літературної казки. У віршованій формі в масці народного оповідача – козака Іська Матиринки – він переповідає три найвідоміші народно-казкові сюжети: про царів сад та живу сопілочку, про дурня та його коня, про Івася, змію та гусенят, надрукувавши їх окремим виданням. Метою пропонованої розвідки є спроба з'ясувати генезис та домінуючі концепти окремих сегментів семантичного поля першого твору збірки «Казки про царів сад да живу сопілочку», фольклорна праформа якої – народна казка про трьох братів.

Як підкреслював С. Серов, саме автор, «індивідуальна авторська фантазія, свобода вибору із скарбниці народного досвіду лише того, що потрібно письменнику зараз, для оформлення його думки і почуття, – це, мабуть, головна відмінність літературної казки від фольклорної» [10, с. 4]. Авторський індивідуальний задум О. Бодяньського виявився вже у виборі її зачину та визначенні системи образів-персонажів твору.

В усіх українських народних казках з подібним сюжетом йдеться про чоловіка та його трьох синів – двох розумних і одного дурного. У казці ж О. Бодяньського мовиться, що жили собі «цар да цариця, да не було у їх дітей. От, біднії, і ну журиться» [2, с. 3]. Авторська інтенція письменника не суперечить сталій народно-казковій традиції: названі герої – активні типажі фольклорної персонажної системи, зокрема цар. Але ці персонажі не цікавлять автора в ролі соціально ідентичних героїв, як свідчать наведені рядки уже літературної казки.

У її художньому світі виростає інший простір – життя сім'ї в конкретно-буттєвих реаліях, із своїми бідами і проблемами, насамперед необхідністю мати дітей – продовжувачів традиції сім'ї, захисту старості.

Подальший розвиток подій у казці, змальований поетом, лежить у площині поєднання як типових фантастичних мотивів та засобів, так і власне авторських. Дія розвертається динамічно, драматично й у підвищеному темпі. Напруженість подій зростає з кожним новим епізодом; їх розвиток пов'язаний із народно-казковими традиціями творення та реалізації сутності персонажів казки – вони зображені переважно в діях, учинках. Батьки у відчаї звертаються до ворожитів, віщунів з проханням передбачити їхнє майбутнє. Подібний епізод відсутній у тексті конкретної народної казки як праформи літературної, але не суперечить загальним народно-казковим традиціям.

Уже перші компоненти структури тексту забарвлюють потенційну рецепцію емоційним драматичним напруженням, що поширюється, збільшується в плані змістової наповненості – адже один з трьох синів головних героїв казки має народитися дурнем.

Уся увага письменника скерована на змалювання конкретних деталей життєвих обставин персонажів твору, які живуть не як казкові герої, а як реальні люди. Умовно-казковий план тексту відходить на другий план, замість нього виростає реалістично-буттєвий ракурс життя заможних верств населення українського суспільства, сучасного О. Бодянь-

ському. З'являються поетичні картини літературної казки, переважно образно виважені, мальовничо-видовищні, вірогідно-достовірні.

Подальші сюжетні колізії казки вияскравлюють особливості творчої манери автора, зокрема у формуванні власних семантично-художніх колізій твору. О. Бодянський зупиняє динамічний час народно-казкової оповіді для введення власне авторського опису – саду. Варто зазначити, що у народній казці «пейзаж і образи природи розвинуті порівняно слабо. В традиційній поетиці казки пейзаж відіграє незначну роль. Переважно він буває ледь накресленим. Якщо й використовується, то лише тоді, коли ним зумовлена казкова дія. В таких випадках декілька чітких рис буває достатньо, щоб визначити зовнішні умови подій» [8, с. 29]. У сюжеті фольклорної праформи сад – це той простір, з порушення цілісності якого злотворцем – диким кабаном – і розпочинається власне дія народної казки.

У тексті літературної казки власне авторський компонент – розлога, яскрава картина саду вводиться за всіма законами народної казки – без будь-яких коментарів і преамбул. Постає яскрава, мажорна, позитивна картина, а саме:

В царя був дуже гарний сад;
Він більше всього ним кохався
І більше всього величався;
Та й прибраний – бо був гаразд [2, с. 5].

Сад надзвичайно красивий, тому й був місцем усамітнення царя, який інколи брав із собою царицю:

Ніхто у сад той не ходив,
Опріч царя, котрий водив –
І то вряди-годи – царицю [2, с. 6].

Конкретизація й деталізація дій героїв, обставини їх перебування в саду набувають особливо виразних форм, поєднуючи сентиментальну ідилічність і фольклорну образність. Якщо на початку казки в змалюванні своїх героїв О. Бодянський, згідно із законами народно-казкових творів, підкреслює їх функціональність у фабулі, то в цій частині твору виростає інший простір змалювання героїв уже типово літературними засобами. Автор зосереджує увагу на змалюванні характерів персонажів, прагне розкрити особливості їх внутрішнього світу, розмаїття емоційного нюансування і, що особливо важливо, – у гендерному плані. Поет прагне вийти за народно-казкові межі творення образів і змодельювати власне літературну систему персонажів.

У художньому просторі цього уривка твору стикається світ чоловічих стосунків – владних, вольових, жорстких (усі дотримуються заборони царя не ходити в сад) – та жіночих, які є повною протилежністю попереднім, адже це світ повного підкорення волі чоловіка – царя, піклування в першу чергу про нього, жіночої щирої приязні, захопленості та любові до нього. Непохитність у власних намірах характеризує царя як чоловіка, відданість є основною рисою цариці. Стосунки царя та цариці постають не просто предметом зображення, але й об'єктом замилювання зі сторони автора. У своїй екзистентно-буттєвій основі це відображення патріархальних стосунків у родині, які були аналогічно змальовані й у повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» (образи Наума Дрота та його дружини Насті). Проте існує явна відмінність змалювання подружніх стосунків у літературних текстах першого прозаїка-сентименталіста та О. Бодянського.

У його казці – це змалювання стосунків-ідилії не тільки між собою, а й у гармонійному єднанні зі світом природи, злиття з її красою та неповторністю. Прекрасне в природі викликає в душах героїв відчуття спокою, їм притаманна невластива для досить однолінійних героїв народної казки здатність до осмисленої насолоди прекрасним через духовне. Український поет лине не просто до природи, а в рідну Україну, він надзвичайно лірично відтворює національний колорит природної краси рідної землі:

Там красовався чорнобривець,
Жовтогарячий ріс гвоздик,
Цвіт корольовий – горделивець,

Бузок і чоловічий вік;
Півонія і конвалія,
Троянда, рута і шавлія...
А пташок, пташок на гілках!..
Там соловейко голосить!..
Угору жайворон в'ється... [2, с. 6].

Виокремлене місце для героїв казки О. Бодяньського – це сад «з широким переліком назв дерев, квітів, птахів, страв, побутових описів» щастя і гармонії двох людей в ньому [3, с. 244]. Значеннєве поле топосу «сад» у творі спрямоване на розкриття його однозначної семантичної сфери розкоші, краси та насолоди. Безумовно, це архетипічний слід першочасів, сфера сакрального, яка перенесена в казкову реальність, проте не стає в автора казки профанним топосом. Сад постає своєрідним високим символом – асоціацією з минулими «блаженими часами». Варто згадати, наприклад, священні грецькі сади або біблійний Едемський сад. «Першооснова всіх садів, згідно з християнськими уявленнями, – рай, сад, насаджений Богом, безгрішний, святий, щедрий усим, що необхідно людині, зі всіма видами дерев, рослин і заселений звірами, які мирно живуть один з одним. Головна значуща особливість райського саду – його відмежованість, він також характеризується наявністю квітів, фруктів і птахів, які радують очі», – підкреслював Д. Лихачов [6, с. 112]. Типологічна єдність картин Едему та саду в казці О. Бодяньського безсумнівна, зображення останнього набуває статусу сакрального, що завжди потужно впливає на свідомість і духовний світ людини, залишаючись із ним як психічна константа.

О. Бодяньський як син священика, що одержав духовну освіту, був глибоко обізнаний із теологічною літературою, зі Святим Письмом. Біблія є етичною точкою опори екзистенції індивідуума, а відтак, і константним джерелом літературної творчості. Навіть у XIX ст., коли вільнодумність всіляко заохочувалась, основою мислення і нераціонального світовідчуття залишалось Святе Письмо [1, с. 16]. Формуючи авторський світ будь-якого митця, Біблія є питомою основою духовного життя. Що ж до жанру літературної казки, претекст якої – казка народна, то цей процес набуває особливо виразного характеру. На думку Н. Тихолоз, це «інверсивний процес, своєрідне повернення до міфу через літературу. Проте архаїчний світоглядний міфологізм не тотожний новому, олітературеному міфологізму, який несе в собі художньо-естетичне навантаження. Демаркаційна лінія між первісним міфологічним синкретизмом та неоміфологізмом літературної казки пролягає у площині персональності/імперсональності» [11, с. 53].

Власне авторська міфологема саду, в якій тісно переплелись біблійна знаковість і художня образність, створена О. Бодяньським на підґрунті сутнісних основ біблійно-міфологічних концептів та їхньому інтертекстуальному включенні безпосередньо в текст твору, спрямована насамперед на реалізацію конкретної авторської установки. Народно-казковий і біблійно-міфологічний інтертекстуальні компоненти в художньо-образному світі літературної казки О. Бодяньського створюють атмосферу, магістральну для її подальшого композиційного розвитку, а саме – появу психологічної мотивації вчинків і дій героїв, які вже не узагальнені типи, а конкретні людські характери з власним світом цінностей. У традиційний сюжетний хід казки входить авторський мотивний новотвір, відсутній у народній казці – матеріальна винагорода царя переможцеві дикого кабана, що руйнує сад. За логікою народної та літературної казок О. Бодяньського цією людиною стає син-дурень. Напруга, особливий драматизм сюжетної колізії посилюється власне авторською ініціативою – уведенням у композицію літературної казки епізоду сну брата-переможця, відсутнього в народному претексті, як засобу розкриття альтруїзму і благородства героя. Тепер проблема вибору старшого брата, який знайшов і вбитого кабана, і сплячого переможця, а отже, майбутнього власника винагороди батька-царя, набуває форми глибокої моральної психологічної колізії. Розвиток сюжету відбувається доцентрово до ключової події твору: що переважає у душі старшого брата – зло чи добро, святість патріархально-родинних стосунків чи всевладдя матеріальних чинників.

Епізод братовбивства в літературній казці О. Бодяньського, ідентичний епізоду народної казки, засвідчив перемогу зла в душі вбивці. Опис страшної сцени – вербально стислий,

трагічно лаконічний. Відмінності авторської мотиваційної наповненості вчинку старшого брата від пояснення його дій у народній казці нашолюбують на думку, що знову не лише фольклорний претекст став складовою художнього світу казки О. Бодяньського. Відзначаємо, що такий ракурс бачення проблеми знову приводить до Біблії, до подій старозавітних часів та мотиву Каїн-Авель, братовбивства як одного з найтяжчих земних гріхів.

Подальший розвиток сюжету літературної казки О. Бодяньського ідентичний народно-казковому: органічно в її конструкцію долучаються етнографічні описи. Фінальні сцени твору, залишаючись у фабульній основі ідентичними народній казці, в художньо-образному їх змалюванні характеризуються вживанням літературних засобів зображення. Стиль розв'язки (викриття убивці) надзвичайно експресивний, імпульсивний, емоційний: змалювання його рухів набуває відверто негативного, уїдливо-зневажливого, украй зниженого змалювання, більш характерного для бурлескного стилю. О. Бодяньський, на відміну від народної казки, завершує свій твір сценою смерті брата-вбивці, що є ознакою новелістичного принципу концентрування художнього матеріалу. Автор повчає, але повчає художньо: і концептуально розбудованим сюжетом народної казки, і змалюванням внутрішнього світу характерних героїв, і органічним «уживленням» авторських переживань, що відповідає жанрово-атрибутивним рисам поеми. Авторська інтерпретація народноказкового джерела цього тексту надає йому жанрового статусу літературної казки за фольклорними мотивами.

Ефективне розкриття О. Бодяньським образних можливостей цього різновиду літературних казок забезпечується спрямуванням його індивідуальних творчих прийомів-засобів – звернення до мотивів Біблії, пафосних етнографічних та ментальних описів, конкретизація та деталізація буттєвих формантів українського народного життя, зображення внутрішнього світу своїх героїв як результату боротьби добра і зла в їх душі, виокремлення гендерної суті своїх героїв, багатство емоційного забарвлення, композиційної трансформації народних казок – на розкриття етно- і антропоцентризму уже авторських літературних текстів. Домінантний аксіологічний концепт фольклорної праформи боротьби добра і зла філософізується автором. Проблеми універсально-субстанційного значення – аксіологічні цінності людського життя, прагнення людини до щастя, етична антиномія зради і вірності, сила людського духу – стають гармонійною духовною складовою авторського художнього світу літературної казки О. Бодяньського «Казка про царів сад та живу сопілочку». Це дало можливість письменнику вивести проблематику своєї казки в метапростір одвічних філософських питань про сутність і сенс людського життя, про вічну боротьбу добра та зла в душі людини.

Список використаної літератури

1. Бетко І. Рецепція Біблії в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ірина Бетко // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 16–22.
2. Бодяньський О. Псевдонім його Іська Матиринки. Наські українські казки. Передмова і три казки, переказані віршами / О. Бодяньський. – М., 1835. – 67 с.
3. Гончар О.І. Українська література передшевченківського періоду і фольклор / О.І. Гончар. – К.: Наукова думка, 1982. – 312 с.
4. Історія української літератури ХІХ століття: у 2 кн.: підручник / за ред. акад. М.Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1. – 2005. – 656 с.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / керівн. проекту Анатолій Волков. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
7. Лихачев Д.С. Поетика садов: к семантике садово-парковых стилей / Д.С. Лихачев. – Л.: Наука, 1982. – 341 с.
8. Михайличенко Г.Б. Алюзія в українській літературній казці (на прикладі творчості Марка Вовчка) / Г.Б. Михайличенко // Ученые записки Таврического национального университета. – 2001. – Вып. 12 (51). – С. 24–31.
9. Мусий В.Б. История русской литературы первой половины XIX века: учеб. пособие / В.Б. Мусий. – Одесса: Астопринт, 2007. – 188 с.

10. Серов С.Я. Русская литературная сказка / С.Я. Серов // Городок в табакерке. – М.: Правда, 1989. – С. 3–17.

11. Тихолоз Н. Казкотворчість І. Франка (генеалогічні аспекти) / Н. Тихолоз; відп. ред. Є.К. Нахлік. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2005. – 316 с.

В статье раскрывается генезис семантических особенностей жанрово-прагматического потенциала литературной сказки Осипа Бодянского «Сказка про царев сад и живую сопилочку», созданной на народносказочной основе. В частности исследуются особенности авторского образа данной сказки как результат совместных фольклорно-сказочных и литературно-художественных элементов в ее структуре. Раскрытие авторской позиции в конкретном литературно-сказочном произведении Осипа Бодянского базируется и на учете личных факторов жизни писателя.

Ключевые слова: народная сказка, авторская субъективность, сочетание, библейские мотивы, антропоцентризм.

The article reveals the genesis of the semantic peculiarities of genre-pragmatic potential of Osip Bodyansky's literary fairy tale «The Tale of the kings' garden and the living pipe», created on the folk basis. In particular the peculiarities of the author's image of this fairy tale act as a result of joint of the folklore and fairy-tale literary-artistic elements in its structure. The disclosure of the author's position in a particular literary fantastic piece of Osip Bodyansky is based on the consideration of the personal factors of the writer's life.

Key words: folk tale, the author's subjectivity, combination, biblical motifs, anthropocentrism.

Одержано 21.01.2013.